

verslag

Bestuurskern

Centrum Publiekparticipatie
Koningskade 4
Den Haag
Postbus 30316
2500 GH Den Haag

Contactpersoon

N. Biesma
Adviseur
M +31(0)6-15359269
Nadine.biesma@centrumpp.nl

Datum

9 november 2012

Betreft	Verslag regionale bijeenkomst burgerpanel Structuurvisie Ondergrond
Vergaderdatum en tijd	22 oktober 2012 18:30-21:30 uur
Vergaderplaats	Provinciehuis Noord Brabant, Den Bosch
Deelnemers	16 deelnemers van het burgerpanel 2 personen van de provincie 6 personen van de organisatie
Gespreksleider:	Kees Le Blansch, bureau KLB, ingehuurd door ministerie van Infrastructuur en Milieu

---

Inleiding

Deze bijeenkomst is georganiseerd door het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) in overleg met het ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie (ELenI). Deze bijeenkomst vindt plaats in het provinciehuis Noord Brabant in Den Bosch.

Samenstelling burgerpanel

Kees Le Blansch heeft namens het ministerie van Infrastructuur en Milieu de mensen uitgenodigd. Het burgerpanel vormt een afspiegeling van de Nederlandse bevolking. De groep is goed gespreid over achtergrond, politieke voorkeur, en opleiding en minder over leeftijd en geslacht.

Verslag

Van deze bijeenkomst met het burgerpanel wordt een verslag geschreven dat na instemming van de aanwezigen zal worden gepubliceerd op de website van de ministeries van IenM en ELenI. Kees Le Blansch vraagt of de aanwezigen ermee instemmen dat er enkele foto's gemaakt worden van deze bijeenkomst. De panelleden vinden dit goed.

Start van het burgerpanel

Roland Aben van de provincie opent de bijeenkomst om 18.30 uur en heet de aanwezigen welkom in het provinciehuis van Noord Brabant.

Kees Le Blansch, de gespreksleider van deze avond, heet iedereen eveneens van harte welkom bij het burgerpanel Structuurvisie Ondergrond en dankt de provincie voor de gastvrijheid. Deze avond zal deels in het teken staan van kennismaking met elkaar en met het onderwerp. Ook hebben we een gedachtewisseling over kansen en zorgpunten bij wat er op verschillende diepten onder de grond – en in verband daarmee eventueel ook boven de grond – gebeurt en kan gebeuren. Welke activiteiten zijn waar beter, en waar minder goed op hun plaats, en onder welke voorwaarden?

“Aan de oppervlakte”

In het midden van de zaal ligt een kaart van Nederland met daarop ingekleurd een aantal plaatsen waar ondergrondse activiteiten mogelijk zijn. De legenda voor deze kaart is afgeplakt. Het panel wordt gevraagd individueel te raden wat één van de dingen van de legenda is.

De leden noemen: grind- en zandwinning, warmte, drinkwater, aardgas, aardolie, schaliegas en (zee)zout.

De werkelijke legenda is

1. Aardwarmte
2. Schaliegas
3. Opslag aardgas in lege gasvelden of zoutholtes
4. Grondwaterwinningsgebieden

De activiteiten die deze avond behandeld worden zijn: aardwarmte, schaliegaswinning en drinkwaterwinning. Deze thema's spelen in Noord Brabant.

Een rondje langs de panelleden met de vraag wat men ervaart bij de gedachte aan ondergrondse winning en opslag levert de volgende punten op.

- Een panellid ziet mogelijkheden op het gebied van aardwarmte maar er zou meer onderzoek naar gedaan moeten worden. In strengere winters is aardwarmte onvoldoende om wijken zonder gas voldoende te verwarmen.
- Amateurisme.
- Vanuit milieuoptiek is een panellid erg voor het gebruik van natuurlijke bronnen, zoals aardwarmte.
- Een panellid denkt aan gevaar van instorten bij ondergrondse opslag/winning van materiaal.
- Het is belangrijk dat de gevolgen goed worden onderzocht voordat winning en/of opslag uitgevoerd worden.
- Er wordt ondergronds gewerkt, maar wat brengt dit bovengronds teweeg. Bijvoorbeeld installaties bovengronds / boortorens.
- Het is onduidelijk om hoeveel hectare het gaat.

Bestuurskern

Centrum Publieksparticipatie

Datum

9 november 2012

De gespreksleider vertelt dat voorafgaande aan de intekening voor dit panel aan iedereen gevraagd is aan te geven of men (beroepshalve) betrokken is bij de ondergrond. Dit had als reden dat men met elkaar in gesprek wil op het niveau 'bewoners van Brabant'. Het ministerie heeft voldoende expertise in huis op het gebied van mijnbouw, geografie e.d. Het is voor het ministerie van belang om juist de mening van de bewoners van Brabant te krijgen. Het is de bedoeling vanavond een open gesprek te hebben als bewoners van de streek.

Ruud Cino (de projectmanager van de structuurvisie Ondergrond) neemt het woord en vertelt vanuit het ministerie wat er gaat gebeuren en wat de rol van het burgerpanel is. Het initiatief tot het maken van een structuurvisie kwam van het ministerie van EZ. Het Rijk merkte dat zij bij het verlenen van vergunningen steeds meer te maken kreeg met het feit dat zij meer mee moesten geven dan waar rekening mee gehouden was, omdat er ondergrondse activiteiten over elkaar liepen en men zaken aan elkaar moest relateren. Bijvoorbeeld in het Westland zou men kunnen boren naar geothermie, daar zitten ook nog kleine gasgebieden. Als dit door elkaar loopt kan dit gevaar opleveren. Verder werd bemerkt dat bij activiteiten in de ondergrond, bovengronds minder draagvlak was. Het doel van de structuurvisie is zichtbaar te maken wat nut en noodzaak zijn van de activiteiten en waarom men iets wel of juist niet zou moeten willen. Waar gaat het om, welke volumes betreft het en waarom moet het op de aangewezen locaties.

Vanuit decentrale overheden kwam een vergelijkbare vraag. Er gebeuren allerlei zaken in de ondergrond, er worden vergunningen verstrekt door het Rijk en eigenlijk zijn de enige voorwaarden voor vergunning dat een partij kennis van zaken heeft en over voldoende financiële middelen beschikt. Vervolgens worden provincie en waterschap ermee geconfronteerd dat er bovengronds iets gaat gebeuren, en zij moeten uitleggen aan de omgeving wat er gaat gebeuren. Provincie en waterschap vinden deze rol niet prettig. Zij wilden graag meepraten over die ondergrondse functies. Vervolgens kunnen zij de belangen inbrengen die bovengronds spelen, bijvoorbeeld de waterwinning, zoetwater, ruimtelijke ordening e.d. Omgekeerd als er bovengrondse opbouw komt naar bijvoorbeeld aardwarmte, is het prettig dat de bovengrondse opstallen niet in een overloopgebied staan. Dat zijn voorbeelden waar winst te halen is indien men de belangen bij elkaar brengt. Dat is de opdracht die aan Ruud is gegeven.

De aanpak is door alle betrokken partijen op te zoeken en te inventariseren wat de maatschappelijke opgave is. Dat mag economisch gewin zijn, schoon water, etc. Verder is inzicht gevraagd in alle beschikbare informatie. Er zijn 32 activiteiten geïdentificeerd die in de ondergrond plaatsvinden. Vanuit de maatschappelijke

opgave wordt een vertaling gemaakt: wat kun je zonder meer een plek geven, wat zit niet in de weg en geeft geen risico's. De lastige vraagstukken die overblijven moeten worden gestuurd door maatschappelijke opvattingen over wat wel en niet kan en politieke besluiten. Aan de ruimtelijke ordening de taak om de vraagstelling voor te bereiden. Hierbij moet erop worden gelet dat alle belangen worden meegewogen, en niet volstaan wordt met de georganiseerde groepen en belangen. Hierin heeft een burgerpanel een belangrijke rol. Er is ook contact met de buurlanden omdat diverse gebieden ondergronds de grens overschrijden.

Bestuurskern
Centrum Publieksparticipatie

Datum
9 november 2012

Er is ter voorbereiding op de structuurvisie al een aantal dingen in gang gezet. Zo is TNO op dit moment bezig een 3D kaart te maken van heel Nederland en het continentaal plat zodat inzicht verkregen wordt in de details. Er zijn contacten met o.a. Shell, Oranjewoud en Fugro omdat deze partijen goed weten wat er onder de grond zit en wat de structuur is. Dergelijke partijen zijn van meet af aan betrokken. In multidisciplinaire teams wordt overleg gepleegd. De planning is dat een eerste concept ontwerp structuurvisie midden 2013 gereed is en de definitieve versie eind 2013. Deze zal een zienswijzeprocedure doorlopen. Dan is er nog een half jaar tot een jaar nodig om alle zienswijzen te verwerken. Vandaag is het belangrijk om de belangen en belevingen boven tafel te krijgen. In een volgende, gezamenlijke sessie met dit burgerpanel en burgerpanels elders in het land zullen de verschillende keuzes worden besproken.

“Dieper graven”

De groep splits zich op in groepjes van 3 personen om te discussiëren over de goede/belangrijke punten en de twijfels en zorgpunten van de drie ondergrondse activiteiten die deze avond centraal staan.

Grondwaterwinning voor drinkwater

60% van het drinkwater wordt bereid uit gezuiverd grondwater (50 tot 200 meter diep).

Wat vindt u hieraan goed en belangrijk?

- Goede kwaliteit
- Voorraad op termijn (bevolkingsgroei, welvaart)
- Instelling beschermingszones
- Grondwater is al redelijk zuiver. Het heeft weinig bewerking nodig om tot een eindproduct te komen
- Het is er al
- Eenvoudige winning

Wat zijn uw twijfels en zorgen hierbij?

- Misbruik water?
- Ontwikkeling waterverslindende (huishoudelijke) apparaten
- Toename economische activiteit waar water voor nodig is
- Calamiteit waardoor vervuiling
- Activiteiten boven en/of ondergronds die het winnen bemoeilijken
- Tekort aan bouwgrond
- Boren, hoe beperkt ook
- Waterwingebieden zijn nergens anders meer voor te gebruiken
- Het grondwaterpeil moet op peil gehouden worden
- Voorkomen dat ongehinderd waterputten door particulieren geslagen worden
- Filtratie en reiniging blijven controleren

Nabranders

Wat te doen met particulieren die waterputten slaan? Bij één van de panelleden in de omgeving worden door particulieren putten geslagen. Deze onttrekken oppervlaktewater. Dit water krijgt daardoor de kans niet meer om door te zakken naar het niveau waar drinkwaterwinning wordt gepleegd. Enkele bedrijven (Fuji) onttrekken water op 100 meter diep omdat zij zuiver water moeten hebben voor hun bedrijfsactiviteit. Ook boeren onttrekken oppervlaktewater om het land te besproeien. De vraag is of dergelijke activiteiten invloed hebben.

Schaliegaswinning

Schaliegas zit opgesloten in gesteente met een dichte structuur waardoor het moeilijk bereikbaar is. Door nieuwe ontwikkelingen wordt dit makkelijker. In Nederland wordt deze techniek nog niet gebruikt omdat niet helder is of dit rendabel is. Hiertoe zouden proefboringen moeten worden gedaan.

Wat vindt u hieraan goed en belangrijk?

- Het lijkt emissie neutraal
- Kosten/baten analyse in vergelijking met groene alternatieven
- Onafhankelijk onderzoek
- We hebben minder buitenlandse energie nodig
- Nieuwe energiebronnen

Wat zijn uw twijfels en zorgen hierbij?

- Is de veiligheid gegarandeerd? Ook op de lange termijn?
- Vervuilen we er water mee (chemische hulpstoffen)? Wat doen de chemicaliën die worden toegevoegd?
- Onbekende effecten met betrekking tot water, bodemstructuur en omgeving.
- Is het economisch noodzakelijk, haalbaar en functioneel?
- Loopt de drinkwatervoorziening gevaar?
- Bovengrondse installaties
- Wie betaalt als het misloopt (bankencrisis)
- Hoe heftig zijn de explosies?
- Boringen

Nabranders

De winning van schaliegas lijkt nog in de kinderschoenen te staan. Het is te onbekend. Zelfs de proefboringen roepen weerstand op. Het resultaat lijkt ook onzeker te zijn. Er loopt nu onderzoek naar de risico's. In afwachting van de uitkomsten mag er in Nederland niet naar schaliegas geboord worden..

Aardwarmtewinning

Energie in de vorm van warmte die in de diepe ondergrond (1,5 tot 3 km) is opgeslagen. Door middel van putten wordt warm water opgepompt en afgekoeld water teruggebracht.

Wat vindt u hieraan goed en belangrijk?

- Min of meer CO2 neutraal
- Schoon en min of meer ongevaarlijk
- Onderhoud/ procesbewaking
- Energie: boren op grote diepte voor de toekomst zeer goed mogelijk met uitzondering van aardbreukgebieden
- Warmte (aardwarmte) zeer goed bruikbaar in het dichtbevolkte Nederland
- Het is al aanwezig
- Geen CO2 uitstoot
- Natuurlijke warmte

Bestuurskern

Centrum Publieksparticipatie

Datum

9 november 2012

- Geen schadelijke uitstoot

Bestuurskern

Centrum Publieksparticipatie

Wat zijn uw twijfels en zorgen hierbij?

- Bij uitval moet er een alternatieve mogelijkheid zijn als back-up
- Energie: weinig energiebronnen beschikbaar in de Nederlandse bodem. Alles zo efficiënt mogelijk gebruiken
- Horizonvervuilende bebouwing
- Goede ruimtelijke planning in verband met temperatuur is nodig
- Te lage temperatuur
- Hoe lang kan men dit gebruiken?
- Te lange terugverdientijd
- Boren
- De gevolgen op lange termijn zijn onbekend
- Verstoring van watervoerende lagen

Datum

9 november 2012

Nabranders

Er is een back-up systeem nodig vanwege een tekort aan warmte in de winter. Sommige huizen zijn afhankelijk van aardwarmte. Bij calamiteiten (uitval energie) is er geen aggregaat beschikbaar die de aardwarmte oppompt. Er zijn te weinig opvangmogelijkheden.

Er is een verschil tussen aardwarmte en bodemenergie. Aardwarmte wordt op 2 km diepte gewonnen. Dit wordt maar op één plek in Nederland voor woningbouw gebruikt en dat is in Den Haag. Verder wordt dit gebruikt om kassen te verwarmen. De andere projecten waar bodemenergie wordt gebruikt, komt dat rond de 100 meter diepte. Het blijkt dat de termen door elkaar gebruikt worden.

Een panellid is van mening dat het prettiger was geweest om voorwerk te doen, zodat er minder oppervlakkige antwoorden gegeven zouden worden. Men zegt nu andere dingen dan gezegd zouden zijn indien er over nagedacht was. Een ander panellid is van mening dat het begint bij goede voorlichting. Daar worden de eerste meningen op gebouwd. Weer een ander panellid merkt op dat de overheid niet zoekt naar expertise binnen deze groep, want die is reeds beschikbaar. De mening van 'de gewone burger' is voor het team van belang.

5. Wat kan en mag? En waar mag dat wel of niet?

Gevraagd wordt 'Stel je bent vergunningverstrekker; welke activiteiten zou je waar wel of niet toestaan?' De panelleden wordt gevraagd een aantal regels hieromtrent te formuleren op grond waarvan kan worden bepaald:

1. Welke activiteiten waar wel en waar niet kunnen
2. Welke activiteiten wanneer voorrang hebben boven andere

Daarnaast moet inzichtelijk worden wat je meer zou moeten weten om de regels te kunnen toepassen.

Regels die door de panelleden worden genoemd zijn

Algemeen

- Prevalentie bij overlap: grondwater, aardwarmte en schaliegas. Als ze elkaar niet hinderen mogen de activiteiten naast elkaar plaatsvinden.
- Het moet economisch rendabel zijn.
- Er moet gekeken worden naar het belang van de omgeving.
- Een panellid vindt dat de gemeente(n) toestemming moeten geven. Een ander panellid is van mening dat de gemeente en provincie geen partij is in verband met de grensoverschrijding van de wingebieden. Er moet landelijk beleid ko-

men, zodat gemeenten met geldtekort geen misbruik kunnen maken door de verkoop van eigen grond.

- Er moet voorlichting zijn richting betrokkenen en een inspraakprocedure worden gevolgd.
- Kan aardwarmtewinning en grondwaterwinning niet gecombineerd worden?
- Veiligheid staat voorop.
- Gekeken moet worden naar de lokale behoefte.

Bestuurskern

Centrum Publieksparticipatie

Datum

9 november 2012

Water

- Waterwinning is eerste levensbehoefte, iedere aanvraag voor waterwinning wordt toegestaan.
- Grondwater kan niet worden gewonnen onder chemische industrie én: chemische industrie mag zich niet vestigen waar grondwater wordt gewonnen. Industrie met risico op bodemverontreiniging mag niet op grondwaterwingebieden en andersom. Ook om risico's in de toekomst uit te sluiten.
- Waterwingebied mag niet tomeloos worden ingezet. Het moet milieuverantwoord zijn en geen verdroging kunnen veroorzaken in de omgeving.

Aardwarmte

- Aardwarmte geen bezwaar.
- Met betrekking tot aardwarmte is er slechts één uitsluiting en dat is als deze in de weg staat van een waterwingebied, anders wordt dit altijd toegestaan.
- Aardwarmte moet in de buurt van de gebruiker worden gewonnen.

Schaliegas

- Schaliegaswinning mag niet in woonwijken, sterk verstedelijkte gebieden, wegen en onder infrastructuur. Dan blijft bosgebied over.
- Schaliegas mag nu nog niet omdat we er te weinig van weten. Voor de toekomst wordt dit opnieuw bezien.
- Aanvraag voor schaliegaswinning moet gedegen onderbouwd te zijn met lange termijn risicoanalyses en ervaringen uit de praktijk.
- Schaliegas mag niet geboord worden onder woongebied, wel op een X-aantal meter buiten woongebieden. Verder mag niet naar schaliegas worden geboord in waterwingebieden.
- De bodem mag niet instabiel worden en er moet onderzoek gedaan worden naar de verschillende grondlagen.

Nabranders

Door een panellid wordt gevraagd of het mogelijk is onderzoek te doen naar de ondergrond onder het IJsselmeer. Een ander panellid geeft aan dat dit niet mogelijk is vanwege verstoring van flora en fauna. De mogelijkheid zou moeten worden onderzocht.

Slot van de bijeenkomst en vooruitblik

De gespreksleider meldt dat het reiskostenformulier worden ingediend in de envelop die iedereen heeft ontvangen. Gevraagd wordt tevens het evaluatieformulier in te vullen.

Naar verwachting zal het tweede kwartaal van 2013 het volgende contact zijn voor een volgende bijeenkomst in Utrecht waar de burgerpanels van heel Nederland bij elkaar worden gevoegd. Er zijn namelijk al twee bijeenkomsten in Utrecht met een (landelijk) panel geweest en er komt nog één regionaal panel in Assen begin november bij elkaar. De twee regionale panels worden bij het landelijke panel gevoegd. Dan wordt het burgerpanel geconsulteerd over de varianten voor de

structuurvisie. De panelleden krijgen het verslag toegezonden. Hierbij zullen ter informatie de factsheets worden gevoegd.

Bestuurskern
Centrum Publieksparticipatie

Desgevraagd geven enkele panelleden aan dat zij de bijeenkomst leuk, leerzaam, interessant, interactief, goed georganiseerd en nuttig vonden. Sommige mensen waren door de omvang van de groep echter niet goed verstaanbaar. Een panellid mist de aandacht voor alternatieve mogelijkheden tot energieopwekking. Verder wordt de hoop uitgesproken dat de overheid vaker gebruik maakt van burgerparticipatie door middel van burgerpanels. Een panellid is ondanks het doel van deze bijeenkomst toch van mening dat het plezieriger was geweest als men zich had kunnen voorbereiden.

Datum
9 november 2012

Ruud Cino heeft genoten van de discussies die zijn gevoerd. De sfeer van deze bijeenkomst is open en constructief. Er is begrijpelijk samengevat en goed gediscussieerd waardoor snel tot de kern is gekomen. Helder communiceren en het gebruiken van begrijpelijke taal zijn essentieel bij dit soort projecten. De informatie over de activiteiten in de ondergrond is te vinden op de website <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bodem-en-ondergrond/structuurvisie-ondergrond> en zal meegezonden worden met dit verslag. Ruud bedankt alle aanwezigen voor de energie die vanavond in het onderwerp gestoken is.

Kees Le Blansch sluit de bijeenkomst om 21.30 uur en bedankt voor ieders inbreng. Hij wenst iedereen een goede terugreis en veilige thuiskomst.